

diğini temel görüş olarak benimseyen Mürchie ile bir ilgisi yoktur. Öyle olsaydı akidesini benimseyip nakleden öğrencileri de aynı görüşü savunurlardı. Halbuki onlar Mürchie'yi eleştirmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin, günah işleyenlerin mümin olduğuna dair görüşünün Selefiyye de dahil olmak üzere bütün Ehl-i sünnet'çe benimsendiği dikkate alınırsa onun Mürchie'ye nisbet edilmesinin, mezheplerle ilgili kavramların o devirde henüz yerleşmemesinden kaynaklandığı ortaya çıkar. Esasen Ebû Hanîfe döneminde yeni teşekkül etmeye başlayan Ehl-i sünnet mezhebi için bu ad henüz kullanılmadığından akaid meselelerinin her biriyle ilgili olarak Ehl-i sünnet âlimlerine farklı isimlerin verildiği de bilinmektedir. Nitekim Mu'tezile âlimleri, ilâhî sıfatlara ilişkin görüşlerinden dolayı Ehl-i sünnet âlimlerine Müşebbihe, kulların fiilleri ve kadere dair görüşlerinden ötürü Mücbire veya Cebriyye adını vermişlerdir. Mâtürîdî de insanların irade hürriyeti ve fiil yapma gücü bulunmadığını savunan ve dolayısıyla kulların bütün fiillerini ilâhî irade ve kudrete havale edenlere Mürchie demektedir (*Te'vîlât*, s. 98). Ebû Hanîfe'nin iman hakkındaki tarifini eleştiren İbn Hazm, onu Mürchie içinde Ehl-i sünnet'e en yakın âlim olarak kabul eder (*el-Faşl*, II, 265; III, 228). Şehristânî ise Ebû Hanîfe'nin, günah işlemenin mümine zarar vermediğini ve imanın yeterli olduğunu iddia eden Mürchie'den sayılmadığını belirtmiş, aksine günah işleyen kişinin Allah'ın azabından korkması gerektiğini savunduğundan onu Ehl-i sünnet Mürciesi'nden kabul etmiştir (*el-Milel*, I, 141, 146). Ebû Hanîfe'nin Cehmiyye'den sayılması da isabetli değildir. Zira Müşebbihe ve Haşviyye'ye mensup âlimlerin ilâhî sıfatlar konusunda tenzihi benimseyen herkesi Cehmiyye'ye nisbet ettiği bilinmektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin Cehmiyye'yi şiddetle tenkit ettiği sahih rivayetlerle sabittir (meselâ bk. İbn Hibbân, III, 15; Beyhakî, s. 321).

Zâhid Kevserî, Hatib el-Bağdâdî'nin Ebû Hanîfe hakkında naklettiği bilgilerle güvenilemeyeceğini ispat etmek için *Te'nîbü'l-Haṭîb 'alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzib* adıyla bir eser yazmış, Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî el-Muallimî *Ta'likâtü't-tenkil bi-mâ fi Te'nîbü'l-Kevserî mine'l-ebâtil* adlı kitabında Kevserî'ye cevap vermiş, Kevserî de buna *et-Terhib bi-naḫdî't-Te'nîb* adlı eseriyle karşılık vermiştir. Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ın *Kitâb*

'alâ Dırâr ve Cehm ve Ebî Hanîfe ve Hafṣ fi'l-mahlûk'u ile (İbnü'n-Nedîm, s. 204) Şeyh Müfid'in *Risâle fi't-teşnî 'alâ Ebî Hanîfe'si* de (A. Fâzil el-Kâinî, s. 399) Ebû Hanîfe'yi eleştiren eserlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmam-ı Azamın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1981, s. 11-33; a.mlf., *el-Fıkhü'l-ebṣaṭ* (a.e. içinde), s. 37-54; a.mlf., *el-Fıkhü'l-ekber* (a.e. içinde), s. 58-64; a.mlf., *er-Risâle* (a.e. içinde), s. 67-69; a.mlf., *el-Vaṣiyye* (a.e. içinde), s. 72-75; *el-Muvaṭṭa'*, "Kader", I, 7, 10, 14; Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü'z-Zîne* (nşr. Abdullah Sellûm es-Sâmerrâî, *el-Culûv ve'l-fırâku'l-Gâliye* içinde), Bağdad 1982, s. 269; Ebû Bekir el-Âcurrî, *eş-Ser'â* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1983, s. 146-148; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Teuhîd*, s. 382-383; a.mlf., *Te'vîlât* (nşr. M. Müstefizürrahman), Bağdad 1983, s. 98; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 36-39, 63, 138-139; Tahavî, *Aḳide* (nşr. Arif Aytekin), İstanbul, ts. (Seha Neşriyat), s. 37-55; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîḫ*, I, 84-85; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûḥîn*, III, 15, 63-72; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 204, 224; Kâdî Abdülcebbar, *Faḳlû'l-i'tizâl ve ṭabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1343/1974, s. 250, 253, 266; Bağdâdî, *Uṣûlû'd-dîn*, s. 258, 308; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Aḫbârü Ebî Hanîfe ve aşâbüh*, Beyrut 1976, s. 45-46, 83; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umevre), II, 265; III, 227, 228; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, s. 321-322, 540, 572; Hatib, *Târîḫü Bağdâd*, XIII, 331, 376-400, 415; İbn Abdülber, *el-İntikâ'*, Kahire 1350, s. 164-165; Neseфі, *Tebṣirâtü'l-edille*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 496, vr. 236^a; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 141, 146; Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, s. 51-53; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 71, 85, 87, 89; İsferyânî, *et-Tebṣir* (nşr. Kemal Yûsuf Hût), Beyrut 1983, s. 183, 184, 185, 195; İsa b. Seyfeddin el-Hanefî, *er-Red 'alâ Ebî Bekir el-Haṭîb el-Bağdâdî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), s. 52-59; Zehebî, *A'lamü'n-nûbelâ'*, VI, 397, 400; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 440; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdî'l-ervâḥ ilâ bilâdî'l-efrâḥ*, Kahire, ts. (Mektebetü Nehdâtî'l-Misriyye), s. 53-54; İbnü's-Sübkî, *Manzûmetü'n-nûniyye fi'l-akâ'id*, Süleymaniye Ktp., Reisülkütâb, nr. 297, vr. 54^a-56^b; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍiyye*, I, 61; Teftâzânî, *Şerḫü'l-Maḳâsîd*, II, 50; a.mlf., *Şerḫü'l-Aḳâ'id*, İstanbul 1973, s. 157; Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam* (Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* içinde), Beyrut 1401/1981, II, 201-202; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-haḳ 'ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 404; İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâṣere*, Kahire 1317, 323-324, 327; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, Beyrut 1983, s. 100; Taşköprizâde, *Miftâḫü's-sa'âde*, II, 67, 154-208; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 113, 126-127, 147-148, 175-180; Ali el-Kârî, *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe fi ḫaḳḳı ebeveyi'r-Resûl*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhîm, nr.

298, vr. 33^a; a.mlf., *Ferrû'l-ʿavn min müdde't imâni Firʿavn*, İstanbul 1294, s. 129, 143; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min ibârâtü'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1949, s. 19-46, 50-150, 165-336; Zebîdî, *İḥâfû's-sâde*, II, 5, 6, 8, 9, 13, 14; Manastırlı İsmâil Hakkı, *Mevâhibü'r-raḥmân ft menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, İstanbul 1310, s. 7, 13-15, 92, 154, 173, 183, 201-202; İnâyetullah İblâğ, *el-İmâmü'l-A'zam Ebû Hanîfe el-mütekellim*, Kahire 1971, s. 21, 38-48, 139-163, 166-185, 190-191; M. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, Kahire 1976, s. 21-24, 160-180; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, s. 227-241; Semîre Muhtâr el-Leysî, *Cihâdû's-Ş'â'a*, Beyrut 1978, s. 217-218; M. Zâhid Kevserî, *Te'nîbü'l-Haṭîb*, Beyrut 1401/1981, s. 12, 52-87, 107-109, 125, 154-155, 176, 240; a.mlf., *et-Terhib bi-naḫdî't-Te'nîb* (*Te'nîbü'l-Haṭîb* içinde), s. 299-307; M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 148, 167, 169, 177, 233; Ebû'l-Hayr M. Eyyûb Ali, *ʿAḳidetü'l-İslâm ve'l-İmâm el-Mâtürîdî*, Dakka 1983, s. 89-230; M. Rızâ el-Hakîmî, *Levle's-senetân le-heleke'n-Nu'mân* [baskı yeri yok], 1985, s. 260-261, 343, 347-348, 384-385; Ali Abdülfettâh el-Mağribî, *İmâmü ehli's-sünne ve'l-cemâ'a Ebû Maṣṣûr el-Mâtürîdî*, Kahire 1985, s. 20-22; A. Fâzil el-Kâinî, *Mu'cemü mü'ellifi's-Ş'â'a*, Kum 1405, s. 399; Vehbî Süleyman Gâveci, *Ebû Hanîfe en-Nu'mân*, Dimaşk 1407/1987, s. 38-39, 203-265; Ahmed Emîn, *Ḍuḥâ'l-İslâm*, Beyrut, ts., II, 178-180, 197-198; III, 321-322; Hüseyin Abdülmecîd Hâşim, *el-İmâmü'l-Buḫârî*, Kahire, ts., s. 192-193; Yûsuf Ziya Yörük, "İslâm Akait Sisteminde Gelişmeler ve İmam Ebû Hanîfe", *ÂÜİFD*, II-IV (1953), s. 75, 77, 78, 127, 129; Halim Sabit Şibay, "Ebû Hanîfe", *İA*, IV, 25.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Literatür. Hanefî mezhebinin oluşum ve gelişimiyle birlikte Ebû Hanîfe'nin hayatını anlatan, görüşlerinin tenkidini ihtiva eden veya yapılan tenkitlere cevap veren birçok eser kaleme alınmış, bu alanda geniş bir literatür meydana gelmiştir. Kâtib Çelebi ile (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1836-1839) Fuat Sezgin (GAS [Ar.], I/3, s. 33-37) bu konuya dair otuz civarında eserin adını verirler. Son dönemde yapılan çalışmalarla birlikte Ebû Hanîfe'yle ilgili 100'e yakın eserin kaleme alındığı söylenebilir. Bunların başlıcaları şunlardır:

A) Basılmış Olanlar. 1. Ebû Yûsuf, *İḥtilâfû Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire 1938). 2. İbn Ebû Şeybe, *Rudûd 'alâ Ebî Hanîfe* (nşr. M. Zâhid Kevserî, Kahire 1360). 3. Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Aḫbârü Ebî Hanîfe ve aşâbüh* (Haydarâbâd 1974; Beyrut 1976). 4. İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ' fi feẓâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fuḳahâ'* (Kahire 1350). 5. Muvaffak

EBÜ HANİFE

b. Ahmed el-Mekkî el-Hârizmî, *Menâkıb-ü Ebî Hanîfe* (Haydarâbâd 1321, 1326; Beyrut 1981). 6. İsa b. Ebû Bekir b. Ey-yûb, *es-Sehmü'l-muşîb fi'r-red 'alâ'l-Hatîb* (Kahire 1932; diğer adı *Kitâbü'r-Red 'alâ Ebî Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî*, Beyrut 1985). 7. Sibt İbnü'l-Cevzî, *el-İntişâr ve't-tercîh li-mezhebi's-şahîh* (Kahire, ts.). 8. Zehebi, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* (nşr. M. Zâhid Kevserî — Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire 1366). 9. Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Haydarâbâd 1321; Beyrut 1981; Türkçe tercümesi: Muhammed b. Ömer el-Halebî, *Terce-me-i Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*, Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 523). 10. Sü-yûtî, *Tebyüzü's-şahîfe fi menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Haydarâbâd 1317, 1334). 11. Şâmî, *Ukûdül-cümân fi menâkıbi Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (nşr. Muhammed Molla el-Efgânî, Mekke 1398-1399). 12. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân fi menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Kahire 1304, 1311, 1326; Beyrut 1983; Türkçe tercümesi: Manastırlı İsmâil Hakkı, *Mevâhibü'r-rahmân fi menâkıb-ı'n-Nu'mân*, İstanbul 1310). 13. Ali el-Kârî, *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam* (Haydarâbâd 1332). 14. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Ukûdül-cevâhiri'l-münîfe fi edilleti mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe* (İskenderiye 1290; İstanbul 1309). 15. Nüreddin Mustafa b. Muhammed Emîn el-Hüseynî, *el-Metâlibü'l-münîfe fi'z-zebbi 'ani'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Bağdad 1911, 1990). 16. M. Zâhid Kevserî, *en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüş 'an ruddüi İbn Ebî Şeybe 'alâ Ebî Hanîfe* (Kahire 1365); *Akve'mül-mesâlik fi bahsî rivâyeti Mâlik 'an Ebî Hanîfe* (Kahire 1360); *Te'nîbü'l-Hatîb 'alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb* (Kahire 1942; Beyrut 1981). 17. Abdülevvel el-Kanpûrî, *en-Ne-vâdirü'l-münîfe bi-menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Kanpur 1310). 18. Muhammed Ali b. Gulâm Muhammed, *el-Cevâhirü'l-erba'a* (Farsça, Madras-Hindistan 1272). 19. Abdülkuddûs el-Kâdirî el-Bengalürî, *Tezkiretül-nu'mân* (Bengalur 1312). 20. Ahmed Reşid Paşa, *İmâm-ı A'zamın Siyâsî Terceme-i Hâli* (İstanbul 1328). 21. Şemseddin Sivâsî, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* (manzum, İstanbul 1291). 22. Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Ebû Hanîfe ve aşhâbühü'l-muḥaddîşûn* (müellifin *İ'lâ'ü's-sünen*'i içinde [I. cild, III. cüz] Karaçi, ts.).

B) Yazma Olanlar. 1. Abdullah b. Hüseyin en-Nâsîhî, *el-Muḥtelef beyne Ebî*

Hanîfe ve's-Şâfi'î (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 464). 2. Ebû İshak eş-Şîrâzî, *el-Muḥtaşar fi maḥtelefe fihi Ebû Hanîfe ve's-Şâfi'î* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 507). 3. Ebû'l-Fazl Bekir b. Muhammed ez-Zerencerî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, nr. 677). 4. Sadreddin Muvaffak b. Muhammed el-Hâssî, *el-İbâne fi'r-red 'alâ men şenne'a 'alâ Ebî Hanîfe (el-İbâne fi'z-zeb 'an mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1567). 5. Şemsüleimme el-Kerderî, *er-Red 'alâ men yû'ânidü Ebâ Hanîfe ve aşhâbeh* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 779; eserin diğer adları: *el-Fevâ'idü'l-mühimme fi'z-zebbi 'an Ebî Hanîfe*, *er-Red ve'l-intişâr li-Ebî Hanîfe imâmi fukahâ'i'l-emşâr*, Sezgin, [Ar.], I/3, s. 35). Gazzâlî'nin *el-Menḥûl*'deki görüşlerine cevap mahiyetindedir. 6. Abdülazîz el-Buhârî, *Risâle fi tahṭi'eti'l-İmâmî'l-Gazzâlî Ebâ Hanîfe* (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 860). 7. Bâbertî, *en-Nüketü'z-zarîfe fi tercihi mezhebi Ebî Hanîfe* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3613; diğer adı *er-Risâletü'n-naḍire li-mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Sezgin, [Ar.], I/3, s. 35). 8. Ebû'l-Kâsım Abdülalîm b. Ebû Kâsım, *Qalâ'idü ukûdi'd-dürer ve'l-ikyân fi menâkıbi Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1176). 9. Ali el-Kârî, *Risâle fi'r-red 'alâ men zeyyefe mezhebe Ebî Hanîfe* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 409; Esad Efendi, nr. 1690). İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Hanefî mezhebine karşı tenkitlerine cevap olarak kaleme alınmıştır. 10. Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Tezhibü's-şahîfe binuşreti'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3631). 11. Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdullah eş-Şirmâzî, *Risâle fi'l-cevab 'an i'tirâzâtü'l-muḥâlifin li-Ebî Hanîfe* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 507). 12. Muhammed b. Muhammed b. Bilâl, *Risâle fi tercihi mâ zehebe ileyhi Ebû Hanîfe* (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 329). 13. İbrâhim b. Hüseyin b. Ahmed Pirîzâde, *Risâle fi mezhebi'l-imâm* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 420). 14. Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin b. Muhammed, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2420; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1248). 15. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Salt el-Himmânî, *Faṣl fi menâkıbi Ebî Hanîfe*. Ebû Hanîfe'nin menâkıbına dair yazılan ilk eser olarak bi-

linir. 16. Atîk b. Dâvûd el-Yemânî, *Kitâbü'l-Beyân ve'l-burhân fi cümelin min fezâ'ili'l-İmâmî'l-A'zam*. 17. Hatîb el-Bağdâdî, *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam*. 18. Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed es-Sa'dî, *Fezâ'ilü Ebî Hanîfe*. 19. Şemsüleimme el-Kerderî, *el-Fevâ'idü'l-mühimme fi'z-zeb 'an Ebî Hanîfe (er-Red ve'l-intişâr li-Ebî Hanîfe imâmi fukahâ'i'l-emşâr)*. Gazzâlî'nin *el-Menḥûl*'deki görüşlerine cevap mahiyetindedir. 20. Ebû'l-Hasan ed-Dîneverî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe ve aşhâbih*. 21. Muhammed b. Muhammed b. Nakîb, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*. 22. Ebû'l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zeylâî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe ve şâḥubeyh Ebî Yûsuf ve Muḥammed b. Ḥasan*. 23. Nûh b. Mustafa er-Rûmî, *ed-Dürri'l-munazzam fi menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam*. 24. Abdülgafûr b. Hüseyin b. Ali el-Elmaî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* (son on eserin nüshaları için bk. GAL [Ar.], III, 235-237; GAS [Ar.], I/3, s. 33-37).

C) Son Dönemde Yapılan Çalışmalar. 1. Seyyid Afifî, *Ḥayâtü'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Kahire 1350). 2. Abdülhalîm el-Cündî, *Ebû Hanîfe baṭalü'l-ḥürriyye ve't-te-sâmüh fi'l-İslâm* (Kahire 1945). 3. M. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe ḥayâtühû ve 'aşruḥû-ârâ'ühû ve fıkḥuh* (Kahire 1947, 1965). Eser Osman Kesioğlu tarafından *Ebû Hanîfe* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Ankara 1962). 4. M. Yûsuf Mûsâ, *Ebû Hanîfe ve'l-kıyemü'l-insâniyye* (Kahire 1957). 5. Muhammed Şiblî Nu'mânî, *Sîret-i Nu'mân*. Urduca olan eser, M. Hadi Hussain tarafından *Imam Abu Hanifah Life and Work* adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir (New Delhi 1988). 6. Ömer b. İshak el-Hindî, *el-Ğurretü'l-münîfe fi tahkîki'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Beyrut 1986). 7. M. Rızâ el-Hakîmî, *Levle's-senetân le-heleke'n-Nu'mân* ([baskı yeri yok], 1985). 8. Habîb Ahmed Kîrânevî, *Ebû Hanîfe ve aşhâbüh* (Beyrut 1989). 9. Vehbî Süleyman Gâvecî, *Ebû Hanîfe en-Nu'mân imâmü e'immeti'l-fukahâ'* (Dimaşk 1987; Beyrut 1407). 10. İnâyetullah İblâğ, *el-İmâmü'l-A'zam Ebû Hanîfe el-mütekellim* (Kahire 1987). 11. Mustafa eş-Şek'a, *el-İmâmü'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'mân* (Kahire-Beyrut 1983). 12. Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerḥ ve't-ta'dîl* (yüksek lisans tezi, 1976, Mekke Câmîatü Ümmilkurâ). 13. Hilmi Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları* (doktora tezi, 1976, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi). 14. Adil Bebek, *İslâm Akaidinde Ebû*

Hanîfe ve el-Fikhü'l-ebsat (yüksek lisans tezi, 1984, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **15.** Mustafa Uzunpostalıcı, *Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve İslâm Fıkhdındaki Yeri* (doktora tezi, 1986, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **16.** Mahmood Hüseyin Ali, *Ebû Hanîfe'nin İslâm Hukuku ile İlgili Temel Görüşleri* (doktora tezi, 1988, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **17.** İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu* (doktora tezi, 1989, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kaynaklarda Ebû Hanîfe ile ilgili olarak yazıldığı bildirilen, ancak nüshalarına henüz rastlanmamış olan bazı eserler de şunlardır: Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*; Ebû'l-Kâsim Muhammed b. Hasan b. Ke's, *Tuhtetü's-sultân fî menâkıbi'n-Nu'mân*; Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Yahyâ en-Nisâbü'rî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*; Abdullah b. Muhammed es-Sebezmûnî, *Keşfü'l-âşâri's-şerife fî menâkıbi Ebî Hanîfe*; Yûsuf b. Ahmed el-Mekkî es-Saydelânî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*; Zahirüddin el-Merginânî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*; Muhammed b. Ahmed eş-Suaybî, *Menâkıbü'n-Nu'mân*; Cârullah ez-Zamahşerî, *Şekâ'iku'n-nu'mân fî menâkıbi'n-Nu'mân*; Kureşî, *ed-Dürerü'l-münîfe fi'r-red 'alâ İbn Ebî Şeybe 'anî'l-İmâm Ebî Hanîfe ve el-Bustân fî menâkıbi'n-Nu'mân* (müellif *el-Cevâhirü'l-muğiyye*'de [I, 49-63] ikinci eserin özetini vermektedir); Ebû'l-Kâsim Abdülalîm b. Ebû Kâsim, *er-Ravzatü'l-'âliyetü'l-münîfe fî menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe*; Şeyh Ebû Saîd, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* (Farsça); Osmanzâde Taîb Ahmed, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* (Türkçe).

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbarü Ebî Hanîfe ve aşhâbih* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1974, nâşirin önsözü, s. elif-yâ; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, I-III; *Keşfü'z-zunûn*, I, 842; II, 1287, 1680-1681, 1836-1839, 2015; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, tür.yer.; Osmanlı Müellifleri, I, 95, 168; II, 117; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, I-XV, tür.yer.; Brockelmann, *GAL* (Ar.), III, 235-237; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/3, s. 33-37; Şiblî Nu'mânî, *İmam Abu Hanifah Life and Work* (trc. M. Hadi Hussain), New Delhi 1988, önsöz, s. IV-X; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 12-13, 33, 65, 92, 127, 135.

ALİ BARDAKOĞLU

EBÜ HANİFE ed-DİNEVERİ

(bk. DİNEVERİ, Ebû Hanîfe).

EBÜ HASİN

(أبو حنين)

Ebû Hasîn Osmân b. Âsım
b. Hasîn el-Esedî el-Kûfî
(ö. 128/745-46)

Hadis hâfızı, tâbiî.

Câhiliye devri Arap şairlerinden Abîd b. Ebras'ın soyundan geldiği rivayet edilir. Kûfe'deki Esedoğulları'nın en önde geleniydi. Câbir b. Semûre, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Enes b. Mâlik ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbilerden ve Mücâhid b. Cebr, Şa'bî gibi tâbîlerden hadis, Yahyâ b. Vessâb'dan da arz* yoluyla kıraat tahsil etti. Kendisinden de Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevri, Şerîk b. Abdullah, Ebû Avâne el-Vâsîti, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimler hadis, A'meş ise kıraate dair çeşitli rivayetlerde bulundu. Kûfe'nin en güvenilir dört muhaddisinden biri kabul edilmesine rağmen pek az rivayette bulundu. Rivayetleri *Kütüb-i Sitt*e'de yer almıştır. Elli yıl süreyle Kûfe mescidinde talebe okutan Ebû Hasîn sorulan bir meseleye cevap vermenin önemli ve güç bir iş olduğunu söylerdi. Fazla araştırmadan cevap verenlere kızar ve, "Bu soru Hz. Ömer'e sorulsaydı Ehl-i Bedir'i istişareye çağırırdı" derdi.

H. Osman taraftarı olan Ebû Hasîn Emevîler'in baskısından çekinir, fakat onlara boyun eğmezdi. Son derece mütevazı bir hayat sürdü. Devlet adamlarından birinin kendisine gönderdiği 2000 dirhemi ihtiyacı olmasına rağmen kabul etmedi. Vefatı sırasında baygınlık geçirmeye başlayınca, "Biz onlara zulmetmedik, fakat kendileri zalimdi" (Zuhurf 43/76) meâlindeki âyeti okumaya başladı. Birkaç defa baygınlık geçirdiği halde bu âyeti dilinden düşürmedi.

Ebû Hasîn 128 (745-46) yılında Kûfe'de vefat etti. 127 (744-45) ve 132 (749-50) yıllarında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır. İbn Hibbân onu tebeu't-tâbiînden kabul etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 321-322; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 240-241; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 160-161; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VII; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, VI, 412-417; a.m.f., *Târîhu'l-İslâm: sene 121-140*, s. 173-174; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 505-506; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 126-128; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 175.

ALİ OSMAN ATEŞ

EBÜ HASME el-ENSÂRÎ

(أبو حثمة الأنصاري)

Ebû Hasme Abdullâh (Âmir)
b. Sâide b. Âmir el-Ensârî
(ö. 41/661 [?])

Sahâbî.

Medine'de yaşayan Evs kabilesinin Benî Hârise koluna mensup olup künyeyle tanınmaktadır. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman henüz yedi sekiz yaşlarında bir sahâbî olan oğlu da Sehl b. Ebû Hasme diye anılır. Bazı kaynaklarda adının Ebû Hayseme diye zikredilmesi (İbn İshak, s. 304; İbn Hişâm, III, 65) doğru değildir.

Uhud Gazvesi öncesinde Hz. Peygamber, kendilerini Uhud'a kestirme yoldan ve düşmanla karşılaşmadan kimin götürebileceğini soruşturdu. Bu göreve tâlip olan Ebû Hasme İslâm askerlerini Hâriseoğulları'nın arazisinden geçirerek Uhud'a götürdü. İbn Ebû Hâtim'in bu kılavuzluk görevini Ebû Hasme'nin oğlu Sehl'in yaptığını ileri sürmesi, Sehl'in o sırada henüz çocuk yaşta olması sebebiyle doğru bulunmamıştır. Ebû Hasme Uhud'dan sonraki gazvelere de katılmış, Hayber'in fethinde süvari olması sebebiyle kendisine iki hisse verilmiştir.

H. Peygamber, Ebû Hasme'nin mahsullerin miktarını takdir konusundaki yeteneğinden faydalanmış ve onu Hayber'e zekât takdiri için göndermiştir. Bir sahâbî onu, kendisine çok zekât takdir ettiği iddiasıyla Resûlullah'a şikâyet etmiş, ancak Ebû Hasme'nin bu sahâbiye geçimine yetecek ve hatta fakirlere dağıtacak kadar mahsul bıraktığını söylemesi üzerine Resûlullah kendisini haklı görmüştür (Dârekutnî, II, 135). Onun bu görevi ilk üç halife döneminde de devam etmiştir.

Ebû Hasme'nin, Muâviye devrinin ilk (41/661) veya son yıllarında (60/680) vefat ettiği söylenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sîre*, s. 304; Vâkıdî, *el-Meğâzi*, I, 219; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 65; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 506; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), II, 135; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 342; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 41; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 123, 253; VI, 68; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), III, 195-196; VII, 85-86; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâttübü'l-İdâriyye* (Özel), II, 109, 159; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), III, 78-79.

İSMAİL L. ÇAKAN